

УДК 159.923.33

НЕВРОТИЧНІ ОЗНАКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ДЕВІАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Бенедюк В.І., аспірант
кафедри загальної та соціальної психології
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розкрито основні теоретичні та емпіричні позиції вивчення невротизації девіантної особистості. Контекст розгляду психологічного здоров'я конкретизує основні сфери поведінки девіантної особистості. Окреслення методологічних меж аналізу невротизації особистості, психологічних ознак та показників невротичної поведінки дає змогу конкретизувати показники та чинники девіацій особистості. Запропоновано теоретичну схему взаємозв'язку невротизації особистості та її поведінкових девіацій засобом деталізації сформованої спрямованості та ціннісних прагнень особистості. Конкретизовано споживацько-руйнівну спрямованість девіантної особистості та окреслено її внутрішню позицію щодо власного психологічного здоров'я. Зазначено центральні якісні параметри невротизації, які блокують адекватні емоційні переживання і рефлексивні смисли особистості та сприяють поляризації її поведінки від імпульсивного виходу емоційних переживань до переживання сталого депресивного стану. Виокремлені психологічні параметри невротизації девіантної особистості визначають проєкційні зони формування психологічного здоров'я людини, де важливого значення набувають осмислення, вербалізація та рефлексія девіантної поведінки.

Ключові слова: невротизація, психологічне здоров'я, емоційні переживання, рефлексивні смисли, девіантна особистість.

В статье рассмотрены основные теоретические и эмпирические позиции изучения невротизации девиантной личности. Контекст рассмотрения психологического здоровья конкретизирует основные сферы поведения девиантной личности. Определение методологических границ анализа невротизации личности, психологических признаков и показателей невротического поведения позволяет конкретизировать показатели и факторы девиаций личности. Предложена теоретическая схема взаимосвязи невротизации личности и ее поведенческих девиаций средством детализации сформированной направленности и ценностных стремлений личности. Конкретизирована потребительско-разрушающая направленность девиантной личности и определена ее внутренняя позиция относительно личного психологического здоровья. Обнаружены центральные качественные параметры невротизации, которые блокируют адекватные эмоциональные переживания и рефлексивные смыслы личности и способствуют поляризации ее поведения от импульсивного выхода эмоциональных переживаний до переживания стойкого депрессивного состояния. Выделенные психологические параметры невротизации девиантной личности определяют проекционные зоны формирования психологического здоровья человека, где большое значение приобретают осмысление, вербализация и рефлексия девиантного поведения.

Ключевые слова: невротизация, психологическое здоровье, эмоциональные переживания, рефлексивные смыслы, девиантная личность.

Benedyuk V.I. SYMPTOMS NEUROTIC MENTAL HEALTH DEVIANT PERSONALITY

The article reveals the main theoretical and empirical positions of studying the neurotization of deviant personality. Consideration context of psychological health concretizes the main spheres of deviant behavior of personality. Outlining the methodological limits of personality neurotization analysis, psychological features and indicators of neurotic behavior, makes it possible to specify the parameters and factors of personality deviations. Notional interpretations of deviant behavior phenomenon concern consideration of social and age, moral and psychological aspects of realization of personality. The theoretical scheme of interconnection of personality neurotization and its behavior deviations by means of detalization of the established orientation and values intentions of personality has been suggested. The consumer-destructive orientation of deviant personality has been concretized and its inherent position towards own psychological health has been outlined. The central qualitative parameters of neurotization are specified that block adequate emotional experiences and reflexive senses of personality and promote polarization of its behavior from impulsive way out of emotional feelings to experiencing the stable depressive state. Singled out psychological parameters of neurotization of deviant personality determine the projecting zones of psychological human health formation, where comprehension, verbalization and reflection of deviant behavior become of great importance.

Key words: neurotization, psychological health, emotional experiences, reflexive senses, deviant personality.

Постановка проблеми. Соціально-економічне сьогодення під впливом значної кількості негативних факторів актуалізує питання вивчення феномену психологічного здоров'я особистості, який з огляду на його багатогранність інтерпретації у багатьох наукових дисциплінах містить цілісно-збалансовані характеристики існування людини в соціальному середовищі, як-от її психофізичне, соціально-психологічне та морально-духовне благополуччя. Тому важливим аспектом вивчення цього феномену є аспект відображення його невротичних ознак, які є невід'ємним компонентом руху людини до її повноцінної самоактуалізації, розкриття власного потенціалу, побудови перспективи розвитку, і, як наслідок, винайдення конструктивної стратегії життя.

Контекст запропонованої теми торкається визначення рівня комфортності людини як у своєму внутрішньому світі, так і в рамках суспільства загалом, а це, як ніколи, є вкрай актуальним для сучасної людини, яка переживає складні моменти остраху перед невідомістю масової соціальної міграції, трагічних розлучень, безгрішшя тощо, які є неоднорідними за віком, досвідом, віросповіданням, фінансовими можливостями. Урбанізація, прискорення темпу життя, інформаційні переважання, які підсилюють цей руйнівний ефект, часто сприяють виникненню і розвитку девіантних форм поведінки, які продукують невротичні ознаки нервово-психічної патології, що виводить питання психогігієни, психопрофілактики в ряд найважливіших завдань охорони психічного і психологічного здоров'я людини (Ю.О. Александровський, Ф.Б. Березін, Ж.П. Вірна, Б.Д. Карвасарський, І.Я. Коцан, Г.В. Ложкін, М.І. Мушкевич та ін.). Вирішення цих проблем пов'язане, перш за все, з необхідністю ранньої діагностики субклінічних проявів такого роду станів, зокрема, невротизації, психосоматичних скарг і схильності до них. Поєднання несприятливих умов середовища і зростання нервово-психічної напруженості збільшують рівень прояву девіантної поведінки. Також ця проблема вельми актуальна, оскільки в даний час спостерігається досить високий показник прояву девіантних форм поведінки підростаючого покоління, що при постійній дії психотравмуючої ситуації може призвести до розвитку нервово-психічних і психосоматичних розладів у майбутньому дорослому житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонований матеріал стосується розгляду таких психологічних феноменів, як невротизація, психологічне здоров'я та девіантна поведінка, які в кожному окремому випадку складають великий матеріал інтерпретацій, загальною особливістю яких є

їх тісна методологічна схожість. Зокрема, у психологічній літературі зустрічаємо детальний аналіз психологічної природи неврозів (В.В. Гарбузов, О.І. Захаров, М.Ф. Іванов, Б.Д. Карвасарський, А.Х. Маслоу, В.М. Мясіщев, В. Франкл, К. Хорні та ін.) та розкриття різноманітних психотерапевтичних засобів їх корекції (О.А. Бондаренко, М.Є. Бурно, М.Т. Дригус, О.С. Кочарян, В.В. Лебединський, С.Д. Максименко, В.Д. Менделевич, В.К. Нев'ярович, К.Р. Роджерс, Л.О. Терещенко, Н.В. Шевченко та ін.). Феномен психологічного здоров'я так само є предметом активного дослідження, а саме: у сучасних психологічних доробках визначено еталони здоров'я і здорової особистості, основні складові внутрішньої картини здоров'я, психологічні механізми забезпечення психічного здоров'я (В.Г. Ананьєв, Ю.О. Бохонкова, Ж.П. Вірна, А.Л. Журавльов, О.О. Завгородня, А.М. Киясь, М.Н. Колотій, В.О. Кольцова, І.Я. Коцан, Г.В. Ложкін, М.І. Мушкевич, Ж.Г. Сидоренко, О.Т. Сундукова, О.О. Шувалова та ін.). Проблемою девіацій поведінки займаються дослідники, які працюють в різних галузях науки: дефектології, медицини, права, психології та педагогіки (Б.О. Алмазов, О.Б. Бовть, Г.В. Бочкарьова, Л.С. Віготський, О.В. Змановська, Л.В. Занков, І.В. Козубовська, Т.Є. Колесіна, Д.О. Колесов, І.С. Кон, А.С. Макаренко, Н.Ю. Максимова, Г. Міньковський, О.М. Ніколенко, В.М. Оржеховська, Е.Н. Погребняк, А.О. Реан, В.О. Сухомлинський, Т.М. Титаренко, Т.І. Титова, В.О. Туріна, Д.Й. Фельдштейн та ін.). Зокрема, на основі аналізу психологічних досліджень О.В. Змановської, І.С. Кона, В.Т. Кудрявцева, В.М. Оржеховської виявлено основні принципи девіантної поведінки: духовні і емоційні проблеми, проблеми саморегуляції, когнітивні викривлення, негативний життєвий досвід. Саме вони є факторами виникнення невротичних проявів поведінки та руйнування психологічного здоров'я людини.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в обґрунтуванні теоретичних та емпіричних позицій вивчення невротизації девіантної особистості в контексті розгляду конструкту її психологічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Послідовність розгляду проблеми торкається передусім аналізу психологічних особливостей поведінки девіантної особистості. Загалом є очевидним, що зрозуміти особистість неможливо без її поведінкових проявів, при цьому кожний вчинок особистості є свідомою дією, актом морального самовизначення, в якому людина стверджує себе

як особистість у ставленні до іншої людини, самої себе, соціальної групи або суспільства, життя загалом. Таке розуміння поведінки людини стосується її норми прояву, але коли йдеться про відхилення від норми, то йдеться про аномальну девіантну поведінку, яка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо) [5]. Слід зазначити, що відхилення від цієї норми (девіації) у поведінці можуть трактуватися як позитивні, так і негативні. У разі позитивних девіацій йдеться про нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість і, загалом, свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства. А негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми. У цьому випадку процес соціалізації особистості є порушеним, що проявляється у незбалансованих психічних процесах, неадаптованості, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникання морального і естетичного контролю за власною поведінкою, яка стає соціально дезадаптованою [4; 7]. У зв'язку з цим можна говорити про девіантність особистості – сукупність засвоєних особистістю асоціальних, аморальних поглядів на життя, які не відповідають соціальним очікуванням та за певний час стають її соціальною позицією, що перешкоджає самоактуалізації особистості, її особистісне зростання та спричиняє девіантний спосіб життя [8; 13; 14].

Як зауважує І.С. Кон, девіантну поведінку особистості (в негативному розумінні цього поняття) можна поділити на дві великі категорії. По-перше, це поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, коли йдеться про наявність психопатології, а по-друге, це поведінка, що порушує соціальні та культурні норми і, особливо, правові [7]. О.В. Змановська виокремлює такі специфічні ознаки девіантної поведінки: багаторазові, тривалі порушення найважливіших норм для певного суспільства; поведінка зумовлена загальною спрямованістю особистості; поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей; поведінка не оточується з психічними чи патопсихологічними станами, хоча може за певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо); результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особисто-

сті чи оточуючим. Отже, девіантна поведінка є агресивною, при цьому агресія може бути спрямована як на інших людей, так і на самого себе [5].

Загалом до психологічних проявів девіантної поведінки особистості відносять такі: духовні проблеми, зокрема, відсутність або втрату сенсу життя, переживання внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо; деформацію ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані або редуковані моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), перевага девіантних цінностей, ситуативно-егоцентричні орієнтації, фрустрованість вищих потреб, внутрішні конфлікти, малопродуктивні механізми психозахисту; емоційні проблеми: тривога, депресія, перевага негативних емоцій, алекситимія (ускладнення в розумінні своїх переживань і невміння сформулювати їх у словах), емоційне огрубіння (втрата здатності визначати доцільність, доречність тих чи інших емоційних реакцій, їх дозування), афективність тощо; проблеми саморегуляції: неадекватна самооцінка і рівень домагань, слабкий розвиток рефлексії, надмірний або недостатній самоконтроль, низький рівень адаптивних можливостей; викривлення у когнітивній сфері – стереотипність, ригідність мислення, неадекватні настанови, обмеженість знань, наявність забобонів; негативний життєвий досвід – наявність шкідливих звичок, психічних травм, досвід насильства, соціальна некомпетентність тощо [9].

Своєрідним «кристалізаційним центром» проблеми девіантної поведінки є особистість, яка відображає усі особливості своїх життєвих відносин у наявності примітивних потреб, недостатнього розвитку вольової регуляції, вузькості інтересів, підміни позитивних інтересів, егоїзму, цинізму, самоствердження за рахунок приниження гідності інших людей, жорстокості, байдужості, ворожості до нормального середовища. Узагальнюючи психологічний профіль девіантної особистості, визначаємо її центральну характеристику через споживацько-руйнівну спрямованість, на відміну від полярної характеристики творчо-створювальної спрямованості, яка властива позитивним девіаціям. Для багатьох девіантних осіб властиві межові стани, неврози, патологічні відхилення в характері, які переважно є наслідком несприятливих умов життя і виховання.

Говорячи про невротичні прояви девіантної особистості, відразу хотілося б підкреслити їх тісний взаємозв'язок. Невротичні прояви супроводжують як клінічні форми неврозу, так і невротичні розлади, які зазвичай пов'язані із особливостями міжособистісних стосунків і неможливістю вирішити конфлік-

тну ситуацію. Розкриття патогенезу різних невротичних станів базується на вченні про особистість і механізмах формування у неї хворобливо-руйнівних стратегій до різних аспектів дійсності, зокрема, й до себе. Така поведінка однозначно відповідає девіантній особистості, невротизація якої залежить від змісту психотравмуючих ситуацій, при яких відбувається зрив компенсації: надмірне хвилювання, негативні емоції, гострі конфлікти, погані звички (алкоголь, куріння), перевтома [15]. Психологічними факторами розвитку невротизації можуть бути події, які ведуть до виникнення невирішеного конфлікту між обов'язком і бажанням, захопленням і ситуацією і т.п. Невротичні розлади є наслідком невдач, фрустрацій і міжособистісних сутичок, і в той же час вони є їх причиною, якот: конфлікти призводять до невротизації, а вона, у свою чергу, провокує нові конфлікти. При невротичних розладах відбуваються порушення в психічній сфері людини, яка має певну схильність до відхилення, а травмуючі зовнішні чинники провокують виникнення поведінкової девіації.

Психологічний захист як потужний компенсаційний засіб відповідає за зміну в системі психічних цінностей, спрямовану на нейтралізацію і усунення негативної дії психологічної травми, запобігання розвитку хворобливих відхилень в психічній і фізіологічній діяльності організму [6]. Варіанти психологічного захисту можуть бути різними залежно від виду психологічної травми і характеру людини. Одні люди володіють психічною опірністю і здатні переробити в своїй свідомості ступінь важливості негативної дії, створити нові установки. Вони можуть подолати психологічні травми незвичної сили, і у них не виникають важкі розлади настрою, або ж з'являються лише на короткий час. Таких людей називають психологічно добре захищеними або конкордантно-нормальними. Інші люди навіть перед незначною перешкодою на їх шляху демонструють різку зміну настрою і відчуття неповноцінності, вони погано пристосовуються до швидких змін життя, а при значній психологічній травмі їх механізми захисту і компенсації виявляються слабкими, як результат, відбувається дезінтеграція психічної діяльності. У таких людей можливості субклінічного реагування обмежені, і їх називають психологічно погано захищеними або дискордантно-нормальними [6].

Узагальнюючи презентований аналіз, пропонуємо теоретичну схему взаємозв'язку невротизації особистості та її поведінкових девіацій засобом деталізації сформованої спрямованості та ціннісних прагнень особистості, які складають проекційні зони психологічного здоров'я особистості (мал. 1).

	Девіантна особистість	
	Позитивна девіація	Негативна девіація
Спрямованість особистості	творчо-створювальна	споживацько-руйнівна
Параметри невротизації	надмірна емоційність, стійкість, схильність до інтелектуалізації змісту негативних подій, вироблення нових ціннісних установок	надмірне хвилювання, негативні емоції, гострі конфлікти, погані звички, перевтома
Тип особистості	конкордантно-нормальний	дискордантно-нормальний
Проекційні зони психологічного здоров'я	нейтралізація відхилення	провокування відхилення

Мал. 1. Теоретична схема взаємозв'язку невротизації особистості та її поведінкових девіацій

Виокремленні психологічні параметри невротизації девіантної особистості визначають проекційні зони формування психологічного здоров'я людини: у випадку позитивної девіації – зона нейтралізації відхилення, а у випадку негативної девіації – зона провокування відхилення. Девіаційні дефекти соціалізації призводять до аномального формування особистості, що проявляється у виникненні різноманітних негативних психологічних новоутворень, відсутності чи втраті психосоціальної ідентичності, деформованих потребах. Якщо психологічне здоров'я особистості відображає внутрішню цілісність, визначеність людини та її злагоду із самою собою, то у випадку негативної девіації спостерігається виражене блокування емоцій та рефлексивного осмислення подій, яке посилює схильність до девіантної поведінки, пошук відповідних ситуацій і навіть створення умов, сприятливих для її прояву. Такий перебіг подій потребує психотерапевтичного втручання.

З огляду на психологічний зміст невротизації особистості із негативною девіацією вбачаємо реальний шлях досягнення психотерапевтичного ефекту засобом створення програм, спрямованих на: 1) фіксацію структурно-динамічного та функціонального проявів невротизації девіантної особистості із застосуванням адекватних психодіагностичних прийомів і засобів; 2) комплексне засвоєння адекватних емоційних переживань та рефлексивних смислів особистості; 3) вироблення програми поступового підтримання

саморегуляційних механізмів поведінки особистості.

Формами психотерапевтичної допомоги в роботі з девіантною особистістю є профілактика й корекція когнітивних розладів у формі вправ та ігор, що засновані на сполученні когнітивних і сугестивних компонентів, корекція емоційно-особистісних порушень тощо. Комплексні корекційні програми сприяють підвищенню рівня психічного розвитку, особливо у сфері індивідуальних якостей. Варто зазначити один суттєвий недолік – вказані форми роботи потрібно застосовувати лише на тій стадії, коли людина вже не приховує антисоціальної спрямованості своєї поведінки, як-от паління, вживання алкогольних напоїв, сексуальні перверсії, дромоманія, суїцидальні спроби, дрібні крадіжки тощо, тобто пройшла фазу осмислення і вербалізації проблеми. На наш погляд, своєчасна профілактика, тобто попередження девіантної поведінки, може дати більш ефективний результат.

У завершенні хотілося б зазначити, що психолого-педагогічні засоби профілактики й корекції девіантної поведінки дають особливий ефект, якщо застосовуються у формі сполученого сугестивного та когнітивного впливу. Такий вплив може застосовуватися як у вигляді прямого навіювання, так і вправ, ігор з елементами навіювання й когнітивних дій, а також традиційних засобів виховання, адекватних віку людини з корекційними вправами, що відповідають індивідуально-типovým особливостям цієї вікової групи.

Висновки з проведеного дослідження.

Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми дає змогу висувати, що різноманітні понятійні інтерпретації феномену девіантної поведінки торкаються розгляду соціально-вікових та морально-психологічних аспектів реалізації особистості, які визначають межі її психологічного здоров'я. Невротичні ознаки психологічного здоров'я є підтверджуючим фактом динамічності і неоднорідності емоційних та рефлексивних станів саморегуляції поведінки людини, нейтралізація яких можлива за умови психотерапевтичного втручання.

Визначаючи перспективи дослідження, хотілося б зазначити, що проблематика вивчення невротизації девіантної особистості набуває свою популярність, і тому її подальше вивчення повинно обов'язково торкатися таких аспектів, як деталізоване дослідження індивідуально-типологічних особливостей особистості, стилю її міжособистісної взаємодії, оцінки рівня емоційно-особистісної дезінтеграції, виявлення зони психотравмуючих переживань та суті психологічного

конфлікту, оцінки динаміки невротичних розладів та ефективності терапії для різних вікових, соціальних та професійних категорій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьев В.А. Основы психологии здоровья : в 2 кн. / В.А. Ананьев. – СПб. : Речь, 2006–. – Кн. 1: Концептуальные основы психологии и здоровья. – 2006. – 384 с.
2. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А.Ф. Бондаренко. – К. : Укртехпресс, 1997. – 216 с.
3. Галецька І.І. Психологія здоров'я: теорія і практика / І.І. Галецька, Т.Г. Сосновський. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 338 с.
4. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості : [монографія] / Я. О. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.
5. Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения) / Е.В. Змановская. – М. : Академия, 2003. – 288 с.
6. Кернберг О. Тяжелые личностные расстройства: стратегии психотерапии / О. Кернберг. – М. : Класс, 2001. – 187 с.
7. Клиническая психология / [под ред. М. Перре, У. Бауманна]. – СПб. : Питер, 2003. – 258 с.
8. Князева М.П. Медико-социальные аспекты, проблемы девіантного поведения у детей и подростков / М.П. Князева, О.А. Трифонов. – М. : Медицина, 1981. – 264 с.
9. Куликов Л.В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики : [учеб. пособие] / Л.В. Куликов. – СПб. : Питер, 2004. – 464 с.
10. Кон И.С. В поисках себя: личность и ее самосознание / И.С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 335 с.
11. Коцан І.Я. Психологія здоров'я людини / Коцан І.Я., Ложкін Г.В., Мушкевич М.І. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац.ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 316 с.
12. Лидерс А.Г. Психологический тренинг с подростками : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / А.Г. Лидерс. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с.
13. Личко А.Е. Делинквентное поведение, алкоголизм и токсикомании у подростков / А.Е. Личко, Ю.В. Попов. – М. : Педагогика, 1988. – 466 с.
14. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки : [навч. посібник] / Н.Ю. Максимова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. – 308 с.
15. Омеласко І.Г. Невротична поведінка: психолого-конфліктологічна характеристика / І.Г. Омеласко // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 9. – С. 8–11.
16. Психотерапевтическая энциклопедия / под ред. Б.Д. Карвасарского. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2000 – 1024 с.
17. Романовский В.А. Психогении. Невротические реакции, неврозы, невротические развития : [лекция] / В.А. Романовский. – 2001. – 108 с.
18. Секач М.Ф. Психологія здоров'я : [учебное пособие для высшей школы] / М.Ф. Секач. – М. : Академический проект : Гаудеамус, 2005. – 192 с.